

“ANLAMCA KALIPLAŞMIŞ BİRLEŞİK EYLEMLER”E YAPISALCI BİR BAKIŞ*

A Structuralist Glance at Semantically Stereotyped Compound Verbs

Mustafa Levent YENER**

Dil Araştırmaları, Güz 2015/17: 179-197

Öz: Türkçe söz dizimi çalışmalarında sözcük öbekleri ve bunların sınıflandırılması konusunda değişik görüşler bulunmaktadır. Yapılan sınıflandırmalarda uygulanan ölçütler değişmekle birlikte hemen hemen bütün araştırmacıların yapısal ve anlamsal ölçütleri bir arada kullandıkları görülmektedir. Aynı durum, sözcük öbeklerinin bir alt sınıfı olan birleşik eylemlerin sınıflandırılmasında ortaya çıkar. “Anlamca kalıplaşmış-deyimleşmiş birleşik eylemler” olarak adlandırılan grup özellikle tümce söz dizimi üzerine yapılan çalışmalarda araştırmacıları olduğu kadar öğrenenleri ve öğretmenleri de zor durumda bırakmaktadır. Bu birleşik yapıların anlamca genelleşmiş ve temel anlamlarından uzaklaşmış bir şekilde tek bir kavramı karşılıyor olmaları onların tümcede tek bir sözcük gibi yüklem görevine girmelerini gerektirir mi? Bunların anlamlarının kalıplaşması –kişiden kişiye değişmez hâle gelmesi- yapılarının da donduğu anlamına mı gelir? Yoksa yapı zaten donuk bir unsurdur ve sözcüklerin anlamsal hareketliliği mi bu tip “birleşik eylemlerin” oluşmasına neden olmaktadır? Yapısal incelemelerde anlamsal özellikleri ölçüt almak ne kadar doğrudur? Bu tip birleşik eylemlerin anlamlarının deyim başlığı altında anlabilimin konusu olarak işlenmesi ve söz diziminde bunların yapılarının incelenmesi sorunlarımızı çözer mi? Anlam, yapıyı belirleyen bir neden midir, yoksa sonuç mu? Çalışmamızda bu sorular yanıtlanmaya çalışılacak ve bu konuya yapısal bir yaklaşımla sergilenecektir.

Anahtar Kelimeler: *Birleşik eylemler, anlamca kalıplaşmış birleşik eylemler, deyimler, tümcenin ögeleri, söz dizimi, anlam bilimi, söz yapımı*

Abstract: There are many different views on word groups and their classifications in Turkish syntax studies. Although there are too many criterions about the classification of these groups, almost all the classifications are made by using both structural and semantic criterion together. A similar situation is observed on the compound verbs that are semantically stereotyped. The group called as idiomatisated compound verbs, are challenging students, teachers and the scholars studying on Turkish syntax. Is there a reason to accept this structures which are semantically extended and stereotyped, as the predicate of a sentence? Does it mean that their structures are frozen as their semantics stereotyped or the semantic features of the words entailing these kinds of compound verbs while structure is an already frozen element in the language? How accurate is to take semantic criterion in structural and syntactic studies? Will our problem be solved when we study these type of compound verbs under the title of semantics?

Keywords: *Compound verbs, semantically stereotyped compound verbs, idioms, elements of the sentence, syntax, semantics, word formation*

1 Makale, 19-22 Aralık 2012 tarihleri arasında, Pamukkale Üniversitesinde düzenlenen, V. Dünya Dili Türkçe Sempozyumunda sunulan bildirinin gözden geçirilen nihai hâlidir.

2 Yrd. Doç. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Çanakkale/TÜRKİYE. myener@comu.edu.tr/myener@gmail.com. Gönderme Tarihi: 01.04.2015 / Kabul Tarihi: 24.08.2015

Giriş

Türk dili çalışmalarında, “*bir isim ögesiyle bir yardımcı fiilin sözlük anlamlarından tamamen ya da kısmen uzaklaşmalarıyla meydana gelen kalıplaşmış yapılar*” (Öztürk 2008: 13) olarak tanımlanan ve birleşik eylemlerin bir alt grubu olarak sınıflandırılan *anlamca kaynaşmış birleşik eylemler* özellikle söz dizim çalışmalarında ve öğretiminde önemli bir sorundur. Bu yapıların tek bir öge olarak mı ele alınacağı yoksa yapıyı oluşturan unsurların tek tek ele alınarak mı öge görevi belirleneceği bitmek bilmeyen bir tartışma konusudur. Bugün Türkçe öğretiminin her kademesindeki tümce bilgisi/söz dizimi çalışmalarında, hem öğreten hem öğrenen hem de bilgi üretmeye çalışan herkesin kafası oldukça karışıktır (Kerimoğlu 2006: 106).

Anlamca kaynaşmış/kalıplaşmış-deyimleşmiş birleşik eylem terimini oluşturan *anlam*, *anlamından tamamen ya da kısmen uzaklaşmak*, *kaynaşmak*, *kalıplaşmak*, *deyim*, *deyimleşmek* ifadelerinin açıklanması konunun açıklanmasında anahtar kavramlar olarak karşımıza çıkar.

Tanımdaki *kalıplaşmak* sözcüğü Büyük Türkçe Sözlük’te şöyle açıklanmaktadır: “1. Belli bir biçim almak, klişeleşmek. 2. Görevini yitirmek, 3. Durumunu sürdürmek, belli bir durumun dışına çıkmamak.” (2012). *Anlamca kalıplaşmış birleşik eylemler* terimindeki *anlamca kalıplaşmış* ifadesi yapının ya da biçimin değil anlamın kalıplaştığını anlatmaktadır. O hâlde karşı karşıya olduğumuz durum bir anlam donmasıdır; yapı donması değil.

Kaynaşmış deyişindeki kaynaşmak sözcüğü Büyük Türkçe Sözlük’te “1. Ayrılmacak bir biçimde birleşmek 2. Çok kalabalık ve hareketli olmak, hareket etmek 3. Birbirine iyice uymak 4. mec. Uyuşmak, yakın ilişki kurmak, derinleştirmek, iyi anlaşmak 5. mec. Huzursuzluk çıkmak. 6. kim. Birleşmek.” anlamlarını karşılayacaktır (2012). Yine Zeynep Korkmaz’ın *Gramer Terimleri Sözlüğü*’nde *kaynaşma* terimi “Ayrı ayrı hecelerdeki iki ünlünün tek ünlüde veya birden çok hecedeki seslerin tek hecede toplanması olayı” (1992: 100) olarak tanımlanırken *The Cambridge Encyclopedia of Language*’de terim (contraction) “kısaltılmış bir biçimin komşu bir biçime eklenmesi” olarak tanımlanır (Crystal 1990: 424). Bu anlamlarına bakarak terimin anlama dair bir kaynaşmadan çok biçime dair bir kaynaşma, birleşme için kullanıldığı anlaşılır. Ancak *anlamca kaynaşmış birleşik eylemler* ifadesindeki ölçüt anlamdır.

Deyimleşme ise bir yapıdaki sözcüklerin temel/gerçek/sözlük anlamlarından sıyrılıp işaret ettikleri kavramla benzerlik, anımsatma, karşılaştırma gibi yollarla ilişkili olarak yeni bir kavramı işaret etmeye başlamalarıdır. Deyimleşmede birden fazla sözcük bir araya gelerek yeni bir kavramı karşılamak için kullanılırlar ve temel anlamlarına işaret etmezler. Tüm dünya dillerindeki gibi Türkçede de deyimler somutlaştırma¹ yoluyla yan anlam kazanan sözcüklerden oluşur. Türkçede *turnayı gözünden vur-*, *uyuyan yılanın kuyruğuna bas-* gibi deyimler bunlara örnek olabilir. *Eli ayağı tutma-*, *hal hatır sor-*, *gözü takıl-* gibi sözlerde de tam bir deyimleşme görülmemektedir (Aksan 2005: 96).

İnsanın dil hakkındaki merakı ve meraktan doğan dil çalışmalarının kökenleri Eski Hint ve Yunan’a kadar uzanır. Özellikle XVII. yüzyıldan itibaren yapılan çalışmaların en

1 *Somutlaştırma*: Temel anlamı soyut olan bir sözcüğün soyut bir kavramı karşılamasıdır; bir başka deyişle soyut bir kavramın somut bir sözcükle anlatılmasıdır (Aksan 1999: 66-68).

önemli yönü; bütün dillerde ortak olan mantık temellerini saptayarak başka diller için de geçerli birtakım ilkelere varmaya çalışmalarıdır. Anlam konusu dilcilerin ve filozofların zihnini yüzyıllarca meşgul etmiş, anlam konusunda birçok fikir ileri sürülmüştür. (Başkan 2003: 21-43). Anlam, kısaca ve basitçe “*bir dilsel birimin ilettiği ya da uyandırdığı kavram, tasarım, düşünce*” (Vardar 1980: 21) ya da “*bir gösteren ile işaret ettiği şey arasındaki ilişki*” (Crystal, 1990: 437) olarak tanımlanabilir. Öyleyse, anlamı bir dilsel birimin taşıdığı içerik ve düşünce olarak değerlendirmekte bir sakınca yoktur.

Saussure’le birlikte dil çalışmalarına giren *gösterge*; bir sözcük/sesbirimi ve bir kavramdan oluşur. Anlamlandırma, sözcük/sesbirimi ile kavram arasındaki ilişki üzerine kurulan bir eylemdir. Kavram ile sestən oluşan dil birimi yani sözcük, *dizge* olarak tanımlanan sistem içinde birbirlerini karşıladıkları sürece anlama ve anlamlandırma gerçekleşecektir; çünkü insan kavramlarla düşünen ve bu kavramları dilsel öğeler olarak dışa vuran bir varlıktır. Dil; bu anlamda L. Weisberger’in ifadesiyle “*evreni söze dönüştüren*” (Aksan 1990: 54) iletişim/bildirişim dizgesidir. Öyleyse anlamlandırma için bu kavram ve sesbirimlerinin konuşanın zihninde bulunması gerekir.

Söz konusu kavram işaretleyicileri, sözlük birimleri olarak sözlüklerde yer alır. Bunlar dilin edinç kısmında işlenirken diğer sözlük birimlerle ilişkiye girip işaret ettikleri kavramlara bağlı olarak yeni anlamlar kazanırlar ki bunlara *yan anlam* denir. Sözcüğün bu yeni anlamları asla temel anlamından -gerçek anlamından- bağımsız olamaz. Sözcük -özellikle somut anlamlı sözcük- yeni anlamlar kazandıkça soyutlaşmaya başlar (Aksan 1999: 44-69); belki bu durumda temel anlamıyla kurulacak ilişki zayıflayacaktır; ama kopmayacaktır. İşte böylece kavram ve ses biriminin birlikte taşıdıkları içerik ya da düşünce, yeni içerik ve düşünceleri karşılayacak şekilde *anlam genişlemesine* uğrar. Bu bakımdan anlamca kalıplaşmış birleşik eylem tanımında geçen *anlamından tamamen ya da kısmen uzaklaşmak* ifadesi oldukça mantık dışıdır; çünkü zaten bu anlam ilişkisi tamamen koparsa iki farklı sözlük birimi oluşur ki bunlara eş sesli sözcükler deriz. Bu durum tanımı sakatlamaktadır. Kısmen ya da tamamen uzaklaşmanın ölçütleri nelerdir? Tabii ki ölçütler belli değildir ve nesnel ölçütler de konulamaz.

Sözcüğün diğer sözcüklerle birlikte kullanılırken kazandığı bu yeni anlamlardan bazıları yıllar içinde klişeleşir ve bu anlam sadece onu oluşturan sözcüklerle birlikte kullanıldıklarında kendini belli eder kişiden kişiye değişmez –en azından dilin yerli konuşurları için- ve toplumun malı olur (Aksan 2005: 96-11, Karaağaç 2011: 26-33, 35-37). Deyim dediğimiz söz birlikleri, işte bu şekilde ortaya çıkar. Bunlar *kalıplaşmış sözler* adı altında incelenmektedirler; ancak onların anlamca kalıplaşmış olmaları, dil dizgesinin biçimsel unsurlarının da kalıplaştığı, biçimsel olarak söz-söz ilişkisini sağlayan morfeimlerin de kalıplaşıp görevlerini yitirdiği anlamına gelmez. Bu yüzden atasözü, deyim -burada kalıplaşmış birleşik eylem ya da anlamca kaynaşmış birleşik eylem- ve vecize gibi dilsel öğelerin bütün sözlük birimleri gibi iki yönü bulunur: Biri anlam/içerik; yani kavram ve ses biriminin zihinde oluşturduğu tasarım ve çağrışım yönü. Diğer diğeri de biçimsel/yapısal yön; yani bu anlam öbeklerinin öğeleri arasındaki sıralama, bağlama ve yönetme gibi ilişkiler yönü. Bu iki inceleme yönü birbiriyle ancak bir yere kadar beraber kullanılabilir. Yapıyı doğuran anlam değildir. Anlam; sözcüğün dil içinde kullanımından çıkan bir sonuçtur. Bir sözcük, ancak dil içinde diğer sözcüklerle biçimsel ve anlamsal ilişkilere girdiği sürece temel anlamı dışındaki yeni anlamları ortaya koyabilir.

Ferdinand de Saussure ile birlikte sınırları çizilen ve yaklaşım biçimleri belirlenen günümüz dil biliminin en yaygın akımı, temelleri yine Saussure tarafından ortaya atılan *yapısalcılıktır*. Saussure’ün dil çalışmalarına getirdiği en önemli yenilik, bir dili, belli bir dönemde, tüm katmanlarındaki kuralların oluşturduğu bütün veya kısaca yapı olarak da tanımlanabilecek *dizge* olarak ele almaktır. İnsan bu dizgeyi oluştururken aynı türe giren sözcüklerin ve eklerin oluşturduğu bir *diziden* (*paradigma*) seçim yapıp seçtiği bu öğeleri bir araya getirerek *dizimi* (*sentagma*) oluşturur. “Gök” ve “yüz” sözcükleri diziden seçilip *dizgenin* aynı zaman dilimi içinde belirlediği kurallar dahilinde “gökyüzü” şeklinde dizilerek bir *dizim* oluşturulur. Dizge, bu sözcüklerin “yüzügök” ya da daha değişik biçimlerde dizilmesine izin vermeyecektir (Erkman-Akerson 2008: 81).

İşte bu yatay ve düşey ilişkiler içinde art arda gelen sesler; sözcükleri, sözcükler de tümceleri/sözceleri oluşturur. Çizgisel olarak dizilen birimlerin birbirlerine eklenerek bir bütün oluşturması dilin *eklemlenme* özelliğinin bir sonucudur. Eklemlilik, “*söz zincirinin hecelere ayrılmasını da belirtebilir, anlamlar zincirinin anlamlı birimlere ayrılmasını da*” (Saussure 2001: 39). Sesler birbirlerine eklenerek heceleri, heceler sözcükleri, sözcükler de birbirlerine bir kurallar bütünü (dizge) içinde eklenerek tümceleri oluşturur. Bu eklemlenme sırasında aynı anda iki farklı birimin kullanılması dilin çizgisellik özelliği nedeniyle imkânsızdır. Bu anlamda ele alındığında dilin çift eklemlilik özelliğinden bahsedilebilir. Bu düzeylerden birini *anlambirimler*, ikincisini *sesbirimler* oluşturur. Bu görüş, yıllar içinde geliştirilerek dilin çeşitli açılardan ikili parçalara ayrılabilceği görüşüne dönüşür. (Erkman-Akerson 2008: 81; Vardar 2001: 90).

Dil adını verdiğimiz dizgeyi oluşturan alt dizgeler de bulunur:

“1. SES DİZGESİ: Her dilin kendine özgü seslerden oluşan bir dizgesi vardır. Türkçe 8 temel ünlüden oluşur. Ünlü ve ünsüz düzeni kendine özgüdür. Önlük-artlık, düzlük-yuvarlaklık, sözcük kökünde o ünlüsünün ilk hece dışında bulunmaması. nç, rt, rk, lp gibi ünsüzler dışında iki ünsüzün bir arada kullanılmaması...

2. BÜRÜN (PROSODY) DİZGESİ: Vurgu, ton, ezgi, uzunluk, kısalık gibi anlam belirleyici ve değiştirici özelliklerdir. Yazma yazMA (emir), YAZma (nesne)

3. YAPI (BİÇİM) DİZGESİ: Bir dilin kök ve eklerinin oluşum, kullanılış ve birleşmelerini gösterir. Çekim, büküm, türetme özellikleri bu dizgeyle belirlenir. Türkçenin son eklerle sözcük türetmesi ve birleşik sözcüklere olanak sağlaması kendi yapı dizgesinin özellikleridir.

4. SÖZ DİZİMİ DİZGESİ: Tümcelerin, sözcük birleşimlerinin, tamlamaların kuruluş eğilimlerini bir araya getiren, tümce öğelerinin sıralanma biçimlerini belirleyen düzendir. Türkçenin Ö-N-Y şeklindeki öge dizilişi, bağlaçlar ve ilgeçler olmaksızın ulaç ve ortaçlarla birleşik tümceler oluşturabilmesi.

5. ANLAM, ANLAM YAPILARI DİZGESİ: Bir dildeki adlandırma, kavramlaştırma yollarını, düşünülenlerin sözcük ya da tümceye dönüştürülmesini belirleyen anlam yapıları düzenidir.” (Aksan 1999: 22-23)

İşte dil çalışmalarının her biri bu dizgelerin kendi içlerindeki sistematliğini çözümlemek amacıyla ortaya konmuş, dil biliminin ve dil bilgisi çalışmalarının gelişimine paralel olarak birinci ve ikinci dizgeler *ses bilgisi*, ikinci, üçüncü dizge *biçim bilgisi*, dördüncü dizge *söz dizimi*, beşincisi ise *anlam bilimi* çalışmalarını doğurmuştur. Bunlar kendi aralarında geçişmeleri bulunan çalışma alanları olsalar da her biri, dil dizgesinin belirli bir alanını aydınlatmaya yöneliktir ve her birinin kendilerine özgü çalışma yöntemleri ve bakış açıları bulunmaktadır.

Türk dili çalışmalarında bu dizgeler açıklanırken dizgelerin kendi iç özellikleri ve bunları açıklamaya yönelik yöntemler birbirine karıştırılmıştır:

Muharrem Ergin, günümüzde en çok başvurulmuş dil bilgisi kaynağı olan yapıtında, kelime grupları başlığı altında birleşik adları ve eylemleri işler. Birleşik eylemler bu çalışmada *isimle yapılanlar* ve *fiille yapılanlar* olmak üzere iki gruba alınmıştır. *Anlamca kaynaşmış/deyimleşmiş birleşik eylemler* gibi bir başlık açılmadığı gibi genel olarak bu tipte sınıflandırılmış örnekleri de ele almamıştır (Ergin 2002: 377-396).

Tahsin Banguoğlu da *anlamca kaynaşmış-deyimleşmiş birleşik eylem* terimi kullanmaz; ancak "*birleşik fiil tabanlarının kalıplarına göre*" göre bir sınıflandırma yapmış ve bunlarda örnek olarak deyimlere de başvurmuştur (Banguoğlu 1995: 310-317).

Zeynep Korkmaz, "*birleşik fiiller*" terimini kullanarak dört tip birleşik eylemden bahseder. Dördüncü grupta "*isim ya da isim soylu bir veya daha çok kelimenin, belirli gramer kalıpları içinde, bir esas fiil ile birleşerek bir anlam kaymasına uğrayıp kalıplaşması ile oluşan birleşik fiillerdir: göze gir-, gözden düş-, çile çek-, üste çık-*". Bu sözcüklerdeki anlam özelliklerine ve anlam kaymaları yoluyla anlamca kalıplaşmalarına da değinir (1998: 3-14; 2003: 837-838). Araştırmacının bu yapıları, anlamsal özellikleri nedeniyle sözcük öbeği olarak kabul ettiği anlaşılmaktadır.

Necmettin Hacıeminoğlu, birleşik eylemleri "*isim+eylem*" ve "*fiil+tasvirî fiil*" olmak üzere ikiye ayırır. Deyimleşmiş eylemleri birinci grupta işler. Unsurlarının biçimbilgisel türleri açısından yapılan bu sınıflandırmada *anlamca kaynaşmış birleşik eylem* terimini kullanmasa da bu araştırmacının da bunları birleşik olarak kabul etmesinde anlam kaybı ve kalıplaşmasını da hesaba kattığı anlaşılmaktadır (Hacıeminoğlu 1984: 11).

Haydar Ediskun, "*birleşik fiiller*" başlığı altında birleşik fiilleri dört öbeğe ayırır. Dördüncü öbekte "*grup birleşik fiiller*" alt başlığında "*anlamca kaynaşmış birleşik fiiller*" adıyla deyimleri ele alır. Ediskun, birleşik yapıli sözcüklere ulaş grupları, ad tamlamaları gibi sözcük öbeklerini de dahil eder. Söz dizimi bölümünde sadece tümceyi ele alır. Ne birleşik eylemleri ele aldığı yapı bilgisi bölümünde ne de tümceyi ele aldığı söz dizimi bölümünde eylem tümcelerinde deyimlerin nasıl görev yaptığı hakkında bilgi verilmiştir. (Ediskun 1992: 228-246). Yapı bilgisi ve söz dizimi yine birbirine karışmıştır. Deyimleri birleşik eylem olarak kabul etmesi de diğer bütün araştırmacılar da olduğu gibi söz dizimsel, biçim bilgisel ve anlamsal bakış açılarının birbirlerinden ayrılamadığını gösterir.

Tahir Nejat Gencan, "*Dilbilgisi*"(2001: 331-359) adlı çalışmasında *Eylemin Yapısı* bölümünde *Bileşik Eylemler* başlığı altında tasvirî eylemleri *kurallı bileşik eylemler* terimiyle inceledikten sonra Öbekleşmiş Eylemler başlığı altında *Deyim Biçiminde Öbekleşmiş Eylemler* alt başlığında deyimleri ele alır. "*Bu klişeleşmiş öbekleri (deyim-*

leri) kuran sözcüklerden her birini ayrı ayrı incelemek doğru değildir; tümünü birden değerlendirmek, bir bütün saymak gerekir.” der. Yardımcı Eylemlerle Yapılan Birleşik Eylemler başlığında olmak, etmek, kılmak yardımcı eylemleri ile yapılan eylemleri ele alır ve bu bölümün bir başka alt başlığında kaynaşmış birleşik eylemler adıyla öngörmek, elvermek gibi birleşik yazılan birleşik eylemleri ele almıştır. Gencan’ın da sınıflamada anlambilgisel ve morfolojik özellikleri bir arada kullandığı görülmektedir. Gencan da deyimlerin anlamca kalıplaştıkları için yapıcı kalıplaştıkları görüşünü kabul etmektedir.

Halil İbrahim Delice “*Deyimlerin Dilbilgisel Yapıları ve Yapı Çözümlemeleri*” (2002) adlı çalışmasında deyimleri yapılarına göre ayrıntılı bir şekilde sınıflandırmıştır. Delice’ye göre ad tamlaması, sıfat tamlaması biçimindeki deyimler dışındakiler ayrı ayrı çözümlenebilirler. Böylelikle, Delice deyimlerin incelenmesi konusunda anlam ve dizim ilkelerinin ayrı ayrı uygulanması gerektiği sonucuna varmıştır.

Leyla Karahan (2007), yine morfolojinin inceleme alanına giren birleşik eylemleri söz dizimlik sınıflandırmada ele alır. Deyimleri ise *anlamca kalıplaşmış birleşik eylemler* başlığı yerine “*Diğer Fiillerle Kurulan Birleşik Fiiller*” başlığı altında inceler ve şöyle der:

“Bazı birleşik fiillerde ‘olmak, etmek, yapmak, bulunmak, başlamak’ yardımcı fiilleri yerine asıl fiiller kullanılır. ‘yol almak, para yemek, boş vermek, baş kaldırmak, şehit düşmek, kan kusturmak, türkü tutturmak, el koymak, diş bilemek, yatağa düşmek’ örneklerinde olduğu gibi bu yapıda yer alan kelimelerden biri veya hepsi, ya sözlük anlamlarını kaybetmiş ya da deyimleşmiştir.” (2007: 75-76)

Karahan, bu yapıların isim unsurlarının çekim eki alabileceği ya da bir tamlayanla genişleyebileceğini belirtir. *Kendini kaybetmek, deliye dönmek, ümidini kesmek, birinin içine sinmek* örneklerini verir. Tümce ögesi olarak bu yapıları tek bir öge gibi işlev gördüğünü iddia ederek bunu birleşigi oluşturan unsurlardan en az birinin sözlük/temel anlamından uzaklaşmasına bağlar; ancak Karahan’ın bu konuda kullandığı ölçüt, sözcükler arasındaki ilişkiyi sağlayan dizimlik ilkeler değildir. Bir eylem –ister temel isterse yan anlamda olsun-, kendisinden önceki adlarla belirli bir yönetme biçimiyle ilişki kurar. Belirten unsurlar –yani eyleme bağlanan adlar- ilgi durumu dışındaki durumlardayken belirtilen unsur bir eylem şeklidir. Bu durumda, burada sözcük öbeği mantığı yoktur. Burada sözcük öbeğinden daha büyük bir öbek; yani tümce bulunmaktadır. Adlar tümcede eylemle nasıl ilişki kuruyorsa burada öyle ilişki kurmaktadır ve bu yapısal ilişkiden doğan kalıplaşma anlamca donduğu için *deyim* olarak adlandırılmaktadır. Yine dizimsel ilkeler yerine, anlamsal ilkeler kullanılarak bir sınıflandırmaya gidilmiştir. Deyimlerde, daha önceden hazırlanmış ögeler ve ilişkiler konuşurun hizmetine sunulurken sadece eksik bırakılan ögelerin seçimine izin verilir. Bu da bağımlı unsurlar arasında yapının kalıplaştığı, bağımlı ya da bağımsız biçimbirimlerin işlev ve görevlerini yitirdikleri anlamına gelmez.

Karaağaç (2011: 26-31), sözlük birimlerini a. Kök sözler, b. Gövde sözler ve c. Söz dizimi kaynaklı sözler olmak üzere üçe ayırır ve birleşik sözcükleri, deyim ve atasözleri ile birlikte “söz dizimi kaynaklı sözler” başlığı altında inceler. Sözlerin dil bilgisi kurallarına göre sıralanması sonucunda söz dizimlik birimlerin oluştuğunu söy-

leyen Karaağaç, nedenli olarak bir araya getirilen sözlerin genelleşip kavramlaşarak birleşik sözlerin, deyimlerin ve atasözlerinin oluştuğunu belirtir. Söz dizimi birimlerine –tümce ya da sözcük öbeği- ait olsalar da anlamlarının kalıplaşması nedeniyle bir bütün oluşturduklarını, dil bilgisel niteliklerini kaybederek sözcükler gibi sözlük birimleri olduğunu ileri süren ve bunları öbek olarak ele alan araştırmacı şunları söyler:

“Söz öbeğinde bulunan asıl söz ile bağlı söz arasındaki cümlelik bağlanmanın dillerde birçok biçimi vardır. Söz dizimlik bir birim olan söz öbeğinin ve cümlelerin yapısını tanımlayabilmek için, her şeyden önce, söz öbeği ve cümleyi, kendileriyle görünüşte benzer yapılardan, yani deyim, birleşik söz ve atasözlerinden ayırmak; daha sonra söz öbeği ve cümleye özgü nitelikleri belirlemek gerekir.” (2011: 27)

Karaağaç’a göre, bu yapılar anlamca kalıplaştıkları için tek bir sözcük gibi işlem görürler; çünkü bunlar diziden tek tek seçilerek dizime serbestçe sokulan birimlerden oluşmazlar. Bunlar sözlüklerde bir bütün olarak bulunurlar yani dizide kalıplaşmış hâlde, sözcük gibi tek bir birimdirler ve hepsinin toplamı bir kavramı karşılar:

“Dolayısıyla kalıp sözler, yani birleşik sözler, deyimler ve atasözleri söz dizimi öğeleri arasındaki niteleyen-nitelenen, nesneleyen-nesnelenen, zarflayan zarflanan ilişkisi ortadan kalktığı için bütün söz olarak nitelendirilir.Yapımlık ve çekimlik söz öbekleri ve cümle biçimbilgilik (morfolojik) bir konu; birleşik söz, deyim ve atasözü ise anlam bilgilik (semantik) bir konudur.” (Karaağaç 2011: 28)

Söz dizimi bölümünde öbekleri ele alırken Karaağaç (2011: 163-166); bütün olarak anlam bildiren, tümce ögesi olan öbekleri yapımlık ve çekimlik olarak ikiye ayırmıştır. Birleşik eylemleri yapımlık söz öbekleri içinde değerlendiren araştırmacı, atasözleri ve deyimleri bunların bir alt grubunda ele alarak sınıflandırır ve yine atasözlerini ve deyimleri anlamları kalıplaşmış oldukları –sözlük birimi hâline geldikleri için bu grubun içine dâhil etmektedir:

“Yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi birleşik fiil, birleşik sıfat, birleşik zarf, birleşik ünlem gibi türleri vardır. Birleşik sözler sözlüğü (dictionary of compound words) yanında, bütün deyim sözlükleri (dictionary of idioms) ve atasözü sözlüklerinin (dictionary of proverbs) malzemesi, birer birleşik yapıdır. Bunlar, frazyolojik birleşiklerdir ve nedenliliklerini yitirdikleri için, dilin edinim kısmı olan sözlüğe dönmüşlerdir.” (2011: 166)

Karaağaç geleneksel anlayışın aksine bunları *anlamca kalıplaşmış birleşik eylemler* olarak sınıflandırmamış; ancak birleşik fiillerin içine yerleştirerek geleneksel anlayışı devam ettirmiştir. Bu hükme bakıldığında yapı ve anlamın iç içe girmiş bir şekilde incelendiği böylece söz diziminin alanlarından çıkılarak anlam biliminin ya da kavram biliminin alanına girildiği görülür.

Süer Eker, biçim bilgisinin ve sözlük bilgisinin konusu olan *birleşik sözcükleri*, söz diziminin konusu olan *sözcük grupları* altında ele alır, bunun dışında birleşik eylem grubu başlığı da açar. Birleşik sözcüklerde anlam kaybı, tür kayması ve ses kaynaşmaları ile oluşan birleşik adlardan söz eder. Açtığı *birleşik eylem grubu* başlığı altındaysa Ergin’in yolunu izler.

“Türkçede çekim ekleri hatta tümceler bazen kendi işlevlerinin ve görevlerinin dışında, yeni anlamlar ortaya çıkarabilir. Buna kalıplaşma denir. Sözcük yapımında bu kalıplaşma olayından da yararlanılır.” Araştırmacı, üste, çıktı, girdi, hünkârbeğendi gibi örnekleri sıraladıktan sonra “Yukarıdaki örneklerde ad/eylem çekim ekleri, sözcük grupları, tümceler kalıplaşarak yeni sözcükler oluşturmuşlardır. Aynı şekilde ‘gözden geçirmek, baştan savmak, açığöz’ vb deyimler de belirli sözcüklerin bir arada kalıplaşmasıyla oluşur.” (Eker 2011: 386)

Eker’in ifadelerinde biçim bilgisi tartışması içinde, anlam bilgisi alanında incelenmesi gereken deyimlerin de işin içine katıldığı görülür. Böylece o da kimi zaman söz dizimlik ilkelere kimi zaman biçim bilgisel ilkelere bağlı sınıflandırma anlayışını devam ettirir. Ergin’den farklı olarak sözcük gruplarına, anlam bilimsel incelemeyi gerektiren anlamca kalıplaşmış sözleri *klişeleşmiş* başlığı altında dâhil eder ve bu öbekleri dilin söz dizimi ilkeleri içinde ele almaz, onları dizim ilkelerine göre açıklamak yerine onların anlamsal özelliklerini sıralar (Eker 2011: 429, 432-434). Bu kalıplaşmış sözlerin söz dizimi içinde nasıl değerlendirileceği hakkındaki görüşlerine bakıldığında herhangi bir bilgi verilmediği görülür; ancak geleneksel olarak bunların bir bütün olarak öge görevine gireceklerinin düşünüldüğü anlaşılmaktadır.

Hürriyet Gökdayı, kalıp sözcüğünü görünüşle ve belirli bir biçimle ilgili olduğunu söyler. Kalıplaşmak, kavramını da belli bir biçim olarak klişeleşmek olarak tanımlar. Kalıplaşan birimlerin, belli bir biçime girerek bu girdikleri biçimde donduklarını söyler. Kalıplaşmış dil birimlerinin içinde atasözlerini, deyimleri, ikilemeleri, birleşikleri ve kalıp sözleri sayar. Kalıplaşmaları, değişiklikleri tamamen kısıtlayan ya da değişikliklere kısmen izin veren dizilişler olarak görür. Verdiği örneklerde deyimlerin bazılarını biçimsel değişikliklere izin veren kalıplaşmış ifadeler bazılarını da değişikliklere izin vermeyenler kalıplaşmış ifadeler başlığı altında sınıflandırır. Biçim değişikliğine izin vermeyenlerin birçoğu tümce biçiminde oluşan kalıplaşmalardır. (Gökdayı 2012: 660-670).

Tartışma ve Öneriler

Genel olarak, gerek tümce gerekse sözcük öbeği boyutunda Türkçenin söz dizimi çalışmaları ya Avrupalılar tarafından yapılmıştır ya da Türklerin yaptığı çalışmalarda Arap gramerlerinin etkisiyle bu çalışmalar ihmal edilmiştir:

“Avrupalılar tarafından yazılmış, Türkçenin eski gramerlerinde, söz dizimi incelemeleri aşağı yukarı tek tip olarak gerçekleştirilmiştir. Bu gramerlerde kelime grubu ve cümle yapısının açıklanmasına yer verilmemiştir. Türkçenin Avrupalı araştırmacılar tarafından incelenmesinde, Hint-Avrupa dil ailesi gramerlerinin incelenmesi geleneği gerçekten büyük etki göstermiştir. Eski gramerlerin çoğunda ve bazı yeni gramerlerde bu dile özgü pek çok özel olaylar, başka yapıdaki dillerdeki olaylarla karşılaştırma yoluyla açıklanmış ve tanımlanmıştır. Türkçenin söz diziminin tasvirinde, biçimciliğin (morphologizm) hâkimiyeti görülmektedir.” (Baskakov 2011: 9).

Baskakov, Türkiye’de yapılan kimi söz dizimi çalışmalarında sözcük öbekleri ve tümce serbest (kalıplaşmamış kuruluşlara) yinelemeler, birleşik sözcükler, vecize,

atasözü ve deyimlerin de bağlı (kalıplaşmış) kuruluşlara dâhil edildiğini söyledikten sonra şu eleştirileri getirir:

“... sadece kelime grubu ve cümle gibi söz dizimi birlikleri değil aynı zamanda leksikoloji ve morfolojinin inceleme alanına giren birlikler de (birleşik kelimeler ve tekrarlar), anlam bilim (semantik) inceleme alanına giren birlikler de (atasözleri, vecizeler ve deyimler) de incelenmiştir. Söz dizimi açısından sonuncuların, cümle ve kelime gruplarının sözdizimlik yapılarının anlatımına ayrılmış çalışmaları bulunsaydı daha doğru olurdu.” (Baskakov 2011: 15).

Bu eleştirilerden birleşik sözcüklerin –ad ya da eylem-, atasözleri, deyimler ve vecizeler gibi yapıların anlam özelliklerinin göz önünde tutulmadan söz dizimi ilkelerinin belirlenmesi gerektiği anlaşılabilir; çünkü anlam kalıplaşmış olsa da bu kalıplaşma sadece o dili kullananlar için geçerlidir. Yapı, zaten bu dilin kalıp şeklinde konuşurlarına sunduğu bir durumdur. Ana dili Türkçe olmayan, Türkçenin anlam özelliklerini yeteri kadar bilmeyen bir; ancak Türkçeyi bilen bir kişiye yapısal özellik yani dizim yabancı gelmeyecektir. Aynı kişi örneğin *bulanık suda balık avlamak* deyiminin yapısal olarak çözümlemesini yapabilecekse de bu yapıyı oluşturan sözcüklerin kalıplaşmış anlamlarını değil, temel anlamlarını algılayacaktır. Bu durumda ileti, yapısal özellikleri ile görevini yerine getirecek yani *kodlama*² yapılacaktır; ancak *kodlama* ve *kod açma*³ süreçlerinde önemli bir unsur olan *ortak referans çerçevesi*⁴ uygun olmadığından anlamlandırmada eksiklik çıkacaktır.

Birleşik eylemleri, deyimleri ve atasözlerinin anlamca kalıplaştıkları için yapıca kalıplaştıklarını düşünen ve geleneksel olarak *anlamca kaynaşmış birleşik eylemler* olarak adlandırılan bu yapıların tek bir sözcük gibi öge görevi alması gerektiğini söyleyen Karaağaç, anlam ve bağlam hakkında şunları söyler: “*Bilindiği gibi sözlerin anlamları değişkendir ve bu değişkenlik, sözün söz dizimine katıldığı, yani başka sözlerle ilişkiye girdiği anda başlar.*” (Karaağaç 2011: 164). Bu bütün dilciler için açık bir gerçektir ve dil biliminin özellikle anlam bilgisi alanına getirdiği en önemli ilkelerden biridir. Peki, bu deyim oluşturan yapılar veya sözcükler için geçerli olabilir mi? Yani aynı yapı ve sözcüklerle kurulmuş tümcelerin birinde deyim olarak algılanan kalıbın diğerinde algılanmaması mümkün müdür?

1. Ortalığın karışacağını anlayınca hemen çekilirim; *bulanık suda balık avlanmaz.*
2. Denizin dalgalanacağını anlayınca hemen toplanırım; *bulanık suda balık avlanmaz.*

Bu iki tümce sözcükler arasındaki yapısal ilişkiler açısından farksızdır. Karaağaç; yukarıda alıntılıdığımız tümcesinde “*sözcüklerin bağlam içerisinde anlam kazancaklarını*”, diğer bütün dil bilimciler gibi, söylemektedir. Bu yapıların kalıplaştığını ve artık söz diziminin değil söz yapımının araştırma konusu olduğunu söylemek ve

2 Bildirinin, hem kaynak hem de hedef tarafından ortak kullanılan simge, gösterge, belirtkeler dizgesi ya da kurallar dâhilinde düzenlenmesi (Filizok 2001: 68)

3 Kaynak tarafından kodlanmış iletinin hedef tarafından yorumlanması, anlanması, şifresinin çözülmesi (Filizok 2001: 69)

4 Kaynak ve hedef arasındaki alıcının arasındaki ortak anlaşma alanıdır. Bu alanda kodlar olduğu kadar iki taraf arasındaki sosyal, psikolojik ve kültürel etmenler de rol alır (Filizok 2001: 68-69)

tümcede tek bir öge olarak işlev yaptıklarını iddia etmek bu önermeyle çelişmektedir. O hâlde biz bu iki tümcedeki yüklemeleri farklı farklı mı alacağız? Birinci tümcede “balık, su, avlan-” sözcükleri “*karışık bir durumdan çıkar sağlama*” kavramını karşılayan bir deyim olduğundan yüklemi birleşik; ikinci tümcede sözcükler somut ve temel anlamları ile kullanıldığından sırasıyla dolaylı tümleş, nesne ve yüklem olarak ayrı mı alacağız? Bunun pratik bir yöntem olmadığı, yapının anlamla birlikte donmadığı, bağımlı biçimbirimlerin sözcükler arasındaki bağlantıyı kurmaya hâlen devam ettikleri –işlevlerini kaybetmedikleri- gayet açıktır. Çalışmanın başında verilen kaynaşma, kalıplaşma tanımı açıkça gösteriyor ki burada ekler işlevlerini yitirmemişlerdir. Eğer yitirmiş olsalardı çok basit örnekler olarak “*içeri, gözde, bura, birisi, kimisi, işte*” gibi daha birçoklarını sayabileceğimiz sözcüklerdeki eklerin tümcenin ya da sözcük öbeğinin içinde alması gereken görevle tanımlayamayız. Bunlardaki ek kalıplaşmalarını görmek, etimoloji bilgisine sahip olmayı gerektirir ve buradaki kalıplaşma yine sözcüklerin ilişkisi ile, bağlam içinde, ortaya çıkar.

Dahası, bağlamdan koparılarak incelenecek yapılarda, öbeğin deyim olup olmadığına karar vermek de oldukça güç olur. Örneğin “*Cihan, ağız tamburası çalıyor.*” tümcesinde “*ağız tamburası çalmak*” anlam öbeğinin bağlama göre anlamsal görünümünü değiştirecektir. Bağlam Cihan’ın birini oylamaya çalıştığına işaret ediyorsa “*sözle avutmaya, oyalamaya çalışmak*” (Aksoy 1998: 537); çok üşüdüğüne işaret ediyorsa “*soğuktan dişleri birbirine çarpmak, çenesi titremek*” (Aksoy 1998: 537) anlamlarında deyim olarak algılanabilecekken bağlam; Cihan’ın çaldığı müzik aletine işaret ettiğinde “*ağız tamburası*” tamlaması ve “*çalmak*” eylemi *anlamca kaynaşmış birleşik eylem/deyim* olmaktan çıkacak öbek bozulacaktır. Bu gibi bir tümcenin öğelerinin belirlenmesi imkânsızlaşacaktır.

1. Ahmet, kendine bir gözde buldu.
2. Ahmet, aradığını bir gözde buldu

Birinci tümcede “gözde” sözcüğündeki +DA bulunma durum ekini artık bulunma durum eki olarak almamız imkânsızdır bu nedenle “bir gözde” öbeği belirtisiz nesne görevine girecektir; çünkü burada ek kalıplaşmış ve işlevini yitirmiş yeni bir sözcük türetmiştir. İkinci tümcede ise “bir göz” niteleme öbeği, dolaylı tümleş olarak işaretlenebilir; getirilen bulunma durumu eki işlevini ve anlamını yerine getirmektedir. Anlamca kaynaşmış birleşik yapılar adıyla anılan deyimlerde bu durum böyle değildir. Oysa her iki örnekte de “göz” sözcüğü temel anlamında değildir.

Anlam; kullanıma göre değişebilen, kişiden kişiye ve bağlamdan bağlama farklı değerlendirilebilecek bir unsur ise dilin yapısal ve dizimsel özelliklerinin anlaşılabilmesi için ilk önce biçimsel bir tutumla sözcükler arasındaki ilişkilerin göz önünde tutulması gerekir; çünkü “*biçimsel kalıpların ne kadar kesin olabileceği, anlamları hiç bilinmeyen kelimelerin bile uygun söz bölümlerine otomatik olarak ayrılabilmesinden anlaşılmalıdır.*” (Başkan 2003: 102).

“*Höçler pelöleyin rorokta fepiyorlar*” tümcesini Türkçenin biçimsel yapısını asgari düzeyde bilen biri, tümceden tam bir anlam çıkaramasa da, tümcenin Türkçe olduğunu; *höç* sözcüğünün ad olduğunu ve özne görevinde kullanıldığını; *pöle* sözcüğünün ad olduğunu ve kendisine eklenen bağımlı biçim birim nedeniyle zarf tümleci

görevine girdiğini; *rorok* sözcüğünün ad olduğunu ve bulunma durum ekini alarak dolaylı tümleş görevinde kullanıldığını; *fep* sözcüğünün eylem olduğunu ve aldığı kip ve kişi ekleriyle yüklem görevine girdiğini rahatlıkla söyleyerek bu yapıyı tür ve görev bölümlerine ayırabilir. Hatta *hōç* denilen kişi ya da nesnelerin *pōle* denilen bir zamanda ve *rorok* denilen bir yerde *fep* yapıyor olduklarını söyleyebilir; ancak bu *yapısal bir anlamdır*. Bu örnekteki bağımsız biçim birimlerin, herhangi bir bağımlı biçim birim olmadan dizilmelerinden asla bir anlam çıkmayacaktır; çünkü bu tip bir dizimde ne birimlerin *sözlük anlamı* bulunur ne de *yapısal anlamı*. Bu durumda bunun bir *tümce anlamı* da olmaz. Bu nedenle ister kalıplaşmış olsun ister kalıplaşmamış, ister tümce düzeyinde olsun ister sözcük öbeği hiçbir sözlük birimi, biçimsel olarak dizime girmedikçe hiçbir anlam özelliğini yansıtamayacaktır (Başkan 2003: 102).

Yukarıdaki dizim ve biçim öğeleri anlamlı ve bağımsız biçim birimler yani sözlük birimleri üzerinde uygulandığında başka bir durum ortaya çıkacaktır. “*Kitap akşam çöl yüz*” şeklindeki bir dizim *yapısal anlama* sahip değildir; çünkü bunların teker teker sözlük anlamlarının bulunması yeterli değildir. Bu biçim birimlerin sözlük anlamlarının birbirleriyle ilişkilenebilmesi ve toplu bir anlamı ifade edebilmesi için biçimsel ipuçlarının verilmesi gerekmektedir. Biçimsel ipuçları bulunmayan; yani *yapısal anlamı* bulunmayan bir dizimin *tümce anlamı* da olmayacaktır. Durum sözcük öbekleri için de farklı değildir. Yine, bu sözlük birimleri arasındaki dizimsel bağları sağlayacak bağımlı biçim birimler olan ekleri, art arda dizdiğimizde “*lar leyin, de, yorlar*”- bunların tek başlarına bir anlam ifade edemeyeceklerdir. Dizim de bağımlı ve bağımsız biçim birimler dağıtılarak oluşturulduğunda “*lar yüz kitap leyin akşam yorlar çöl*”: Bu biçimsel ipuçlarının düzensizliği yine yapısal anlamı engelleyeceğinden tümcenin de anlamlandırılmasını engelleyecektir. “*Kitaplar akşamleyin çölde yüzüyorlar.*” tümcesinin hem *yapısal anlamı* vardır hem de mantık sınırları dışında olsa da bir *tümce anlamı* vardır; çünkü sözcüklerin sözlük anlamları bulunmaktadır. (Başkan 2003: 103). Bu durum bizim anlamca kalıplaşmış birleşik eylemler için de geçerlidir. Yukarıdaki örnekler yapının bir neden, anlamın ise bir sonuç olduğunu göstermektedir. Bu nedenle, deyimler sözlüğünün unsuru olduğu reddedilemeyecek bu tip birleşik eylemlerin –benzer şekilde tümce şeklinde anlamları kalıplaşmış atasözleri ve vecizelerin- söz dizimi çalışmalarında sözcük öbeği olarak *anlamca kalıplaşmış birleşik eylemler/sözcükler* şeklinde sınıflandırılması yanlıştır.

Söz dizimi, insanın sözlük unsurlarıyla düşüncesini ifade ederken bu sözcükleri nasıl ilişkilendirdiğini ve iletisini iletme; yani anlamı oluşturma yolunda hangi kalıpları kullandığını açıklamaya yöneliktir. Özcan Başkan “*Lengüistik Metodu*” adlı yapının söz dizimi ile ilgili bölümünde şöyle der:

“Yabancı dildeki kelimeler tek tek anlaşıldıkları halde cümledeki genel anlamın kavranılmayıp sebebi budur; çünkü yapısal anlam kaçırılmıştır. Bu da bir dil bilmenin, sadece kelime bilmek olmayıp o dilin cümle yapısını da bilmek olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Amerikan okulu bu bakımdan cümle yapısını da aydınlığa çıkarmaya çalışmıştır.” (2003: 103)

Aynı görüş sözcük öbekleri ve onların bir alt grubu olarak sınıflandırdığımız anlamca kalıplaşmış birleşik eylemler için de geçerlidir. Deyimleşmiş yapıları anlam-

landırmak yapının da üstünde bir bilgiyi gerektirmektedir ki bu, dilin doğal konuşuru olan biri için bile kimi zaman güç olmaktadır. Deyimin özel anlamının kavranması, sözcüklerin tek tek işaret ettiği kavram ya da durumdan yol çıkılarak yapılacak bir soyutlamaya dayanmaktadır. Yapılan benzetme ya da karşılaştırmayı kavrayamayan doğal konuşur bile öbek olarak sınıflandırılan deyimleri, anlam bütünlüğünü içinde, bir kalıp olarak algılayamayacaktır.

Model, bir deyme/kalıplaşmış birleşik eyleme uygulandığında: “şeytan, pabuç, ters, giy” sözcükleri arasında biçimsel bir ilişki kurabilecek bağımlı biçimbirimler olmadıkça; yani diziden sadece sözlük birimleri seçilip bunlar arasındaki yatay ilişkileri sağlayacak dizim oluşturulmadan bu dört sözcükten, *yapısal bir anlam* taşımadığından bir anlam çıkarılamayacaktır. Bu küme, bu hâliyle ne deyimdir ne başka bir sözcük öbeği ya da tümcedir. Bu üç sözcüğe diziden uygun bağımlı biçim birimler seçilir de dizim oluşturulursa o zaman bu sözcüklerin hem yapısal hem de bir sonuç olarak söz dizimsel anlamı olacaktır. Artık bu sözcükler tek tek değil; bir öbek olarak bir anlam yansıtacaktır.

“Şeytan+Ø, pabucunu ters+Ø giy-miş.”, “Şeytana pabucunu ters giydirdi” ifadeleri artık anlamlı bir gruplardır. Sözlük birimler, aralarında eklerle kurulan ilişki nedeniyle sözlük birimlerin tek tek anlamlarının toplamından daha başka bir anlama geçmiştir. Bu anlamı araştırmak, bu sözcüklerin dil kullanımı içerisinde tek tek ya da öbek olarak kazandığı yeni anlamları incelemek anlam biliminin işidir. Yine bu dizimi oluşturan parçaları inceleyerek bunların yapılarını ortaya çıkararak dilin kuruluş yasalarını ortaya koymak ise söz diziminin işidir.

“Cümle ve kelime gruplarının yapı tiplerinin tasvirinde, her dil olayı gibi kelime grubunun da cümlelerin de birbirleriyle ilişkili ve birbirlerine bağımlı biçim ve içerik (semantik) gibi iki yönünün olduğu gösterilmelidir. Herhangi bir söz dizimi kuruluşunun içerik (semantik) yönünden sözdizimlik tasviri, yapı özellikleri gerektiriyorsa önemlidir.” (Baskakov 2011: 17).

Baskakov bu düşünceden hareketle öbeğin kurucusu olan belirtilenin ad ya da eylem oluşunun belirlenmesi, öbeğin söz dizimlik bağlantı tiplerine ve öğelerinin sayılarına göre bir sınıflandırmanın yapılacağı *yapısal-gramatik plandan* ve sözcük öbeğinin unsurları arasındaki ilişkiyi bağımlılık değil bağımsızlık belirliyorsa adlık ve belirtmelik olmak üzere iki ana gruba ayırmada kullanılacak *işlevsel-semantik plandan* söz eder. “Kelime grubunun bağımsız ya da bağımlı olmasını onların semantiği belirliyor. Eğer kelime grubunun bağımlılığını herhangi bir yapısal özellik belirliyorsa ancak o zaman söz dizimlik çözümlemeyi gerektiriyor.” (2011: 17) der. Bu durumda varılabilecek sonuç şudur: Bağımsız sözcük grupları dışında semantik bir incelemeye gerek bulunmamaktadır ve bu semantik inceleme, öğelerin sözlüklerde karşıladıkları anlamlardan çok, öbeğin içindeki işlevsel anlamlarıdır. Bir niteleme ya da belirtme yapıp yapmadıkları, bir eylemi mi yoksa bir adı mı belirttikleri gibi...

Söz dizimi incelemelerinde, özellikle tümce yapılarının ortaya konmaya çalışıldığı çalışmalarda birleşik eylemlerin bir alt kategorisi olarak *anlamca kaynaşmış birleşik eylemler* olarak sınıflandırılan deyimlerin tıpkı diğer sözcük öbekleri gibi tek bir anlamı karşıladıkları ve bu nedenle de söz diziminde tek bir sözcük gibi öge görevi üstlendikleri düşünülür.

"Ahmet şeytana pabucunu ters giydirdirdi." tümcesi geleneksel olarak aşağıdaki gibi öğelerine ayrılacaktır:

Ahmet	şeytana pabucunu ters giydirdi.
ÖZNE	YÜKLEM

Ancak bu bakış açısı oldukça zorlayıcıdır; çünkü anlamsal bir birlik olan söz konusu deyim yapısı Ad+yaklaşma durumu/ ad+belirtme durumu/ ad+Ø/ eylem-Kip-Kişi şablonuyla kurulmuştur. Bu yapısal ilişki, öbek anlamca soyut da olsa somut da olsa, kalıplaşsa da kalıplaşmasa da var olacak bir yapıdır. Türkçede başka bir ilişki zaten kabul edilemez; çünkü dilin konusuruna sunduğu imkân budur. Konuşur; duygu, düşünce ve deneyimlerine dayanarak bu yapıdaki soyut anlamı sezer ya da sezemez. Bu tümceyi oluşturan unsurları, temel anlamında ya da deyim anlamında algılar veya algılamaz. Bu, tümcenin yapıcı parçalanması anlamına gelen öğelere ayırma çalışmalarında büyük bir sorun olarak karşımıza çıkar.

"Canım bir ıspanaklı börek çekti." tümcesi geleneksel anlayışla öğelerine ayırdığımızda daha büyük bir sorunla karşı karşıya kalırız. Tümce, "canı çekmek" deyimini bir kalıp olarak yüklem kabul edilecek olursa "bir ıspanaklı börek" öbeği nesne mi yoksa özne mi olacaktır? Eğer özne olarak kabul edilecek olursa, yüklemdeki eylemin gerçekleşmesi için gerekli olan kavramı karşılayan sözcük olan nesne ögesi tümcede gösterilemeyecektir. Eğer nesne olarak kabul edilirse tümcenin temel ögesi olan özne bulunamayacak, tümcenin oluşması için yüklem ve özne temel koşuldur ilkesi inkâr edilmiş olacaktır.

	Canım	bir ıspanaklı börek	çekti.
Geleneksel Çözümleme	Yüklem	Özne/Nesne?	Yüklem
Önerilen	Özne	Nesne	Yüklem

Deyimleri anlamsal birimler olarak ele alıp deyimleri oluşturan sözcüklerin birlikte kazandıkları anlamları incelemeyi anlam bilimcilere ya da kavram bilimcilere bırakırsak tümcenin biçimsel olarak parçalanması şu şekilde olacaktır:

Bu şekilde ayrıldığında tümcenin, biçimsel olarak parçaları daha doğru ve açık bir şekilde ortaya çıkacak ve sözcüklerin yapısal ilişkileri, Türkçenin tümce –ve söz öbeği- boyutundaki söz dizim ilkeleri daha sağlıklı bir şekilde belirlenebilecektir. Yapıyı, anlamdan ya da başka dilsel özelliklerden yola çıkarak araştırmak birçok yerde dilcileri, özellikle söz dizimi çalışanları, yanlış yorumlar yapmaya iter. Baskakov, **Çağdaş Türkçede Kelime Grupları** adlı çalışmasında Muharrem Ergin'i şöyle eleştirir:

"Yazar, Türkçede 20 kelime grubu belirlemiştir. Yazarın morfolojik ve sözdizimlik kategorileri birbirine karıştırdığı görülür. Morfolojinin konusu olan analitik, sentetik tipli birleşik fiilleri sözcük gruplarına dahil ettiği gibi aynı şekilde tasviri fiil şeklini, birleşik sayıları ve tekrarları da kelime gruplarına dahil ediyor. Yazar bağımlılık ilişkisine dayanan kelime grupları ile bağımlılık ilişkisi bulunmayanlar arasında ayırım yapmıyor. Kelime grupları tipleri arasında, bazen sentetik bağlama olarak bilinen sözdizimlik ilkeye, bazen de kelime türüne göre sınıflama olarak bilinen morfolojik ilkeye dayanıyor." (2011: 14)

Buradan da anlaşılacağı üzere birleşik sözcükler, söz diziminin değil, biçim bilgisinin alanındadır. "Ayakkabı" iki kavram biriminden oluşup tek bir kavram birimini karşıladığı için yapısal olarak birleşik sözcüktür ve anlam bilimi, yapı ve söz dizimi

konusu olarak ayrı ayrı incelenmelidir. Bunun dizimsel yapısını ve söz dizimlik bağlantısını açıklamaya çalıştığımızda iyelikli bir belirtme grubu ya da daha yaygın adlandırmasıyla ad tamlaması olduğu anlaşılır. Yapısal şablonu ad+Ø/ ad+İYELİK EKİ eki şeklinde çıkarılabilecek bu şablona biçimsel tür olarak ad olan sözlük birimler getirildiğinde söz dizimi sağlanacak; ancak bunların hepsi birleşik sözcük olmayacaktır. Kaldı ki örnekte ne ayak⁵ ne de kap⁶ **sözcükleri anlamlarını** yitirmiştir; bu iki sözcük bir yazım geleneği olarak⁷ birlikte yazılır. Bu şablona göre oluşturulacak yeni öbekler, yapısal olarak bir aitlik ilişkisi belirtseler de sözlüksel olarak aynı anlamları taşımayacaklardır. Konumuz başta deyimler olmak üzere kalıplaşmış yapılar olduğundan bunu benzer yapıdaki bir deyimle de örneklemek istersek durum değişmeyecektir:

Tablo 1. Tamlama biçimindeki yapıların sınıflandırılması.

ÖRNEK		Yapısal Sınıflandırma	Sözlük Bilgisel/Anlam Bilgisel Sınıflandırma	Söz dizimsel Sınıflandırma
ayak	kabı	Birleşik Sözcük	Tür adı	Ad tamlaması
tahta	kalemi	-	Tür adı	Ad tamlaması
kör	dövüşü	-	Deyim	Ad Tamlaması
kenarın	dilberi	-	Deyim	Ad tamlaması
demir	leblebi	-	Deyim	Sıfat Tamlaması
yalancı	pehlivan	-	Deyim	Sıfat Tamlaması

Tablo 2. Tamlama biçimindeki yapıların çözümlemesi.

SÖZ DİZİMİ ŞABLONU		
ÖRNEK	ayak	kabı
	tahta	kalemi
	kör	dövüşü
	kenarın	dilberi
GÖREV	belirten	belirtilen
BİÇİMSEL TÜR	ad	ad
ÇÖZÜMLEME	ad+Ø/ad+İlg Durum Eki	ad+İyelik

Tablo 3. Tamlama biçimindeki deyim ve tür adlarının tümcedeki görevleri.

ÖRNEK	Bu	ayakkabıdır.		
	Bu	tahta kalemidir.		
	Bu	kör dövüşüdür.		
	Bu	kenarın dilberidir.		
ÖGE GÖREVİ	ÖZNE	YÜKLEM		
TÜR VE YAPI ÇÖZÜMLEMESİ	Ad	Ad+Ø	Ad+İyelik	Ek eylem

5 Bacakların bilekten aşağıda bulunan ve yere basan bölümü (2012)

6 İçi gaz, sıvı veya katı herhangi bir maddeyi alabilen oyuk nesne (2012)

7 *Balık adam* sözcüğündeki anlam kaybına rağmen sözcük ayrı yazılmaktadır; anlaşılan birleşik sözcük ve birleşik yazım ve bunun gibi konularda da söylenecek birçok şey bulunur.

Bu tümcelerdeki yüklemeleri birlikte almamızın nedeni, bu yüklemelerdeki sözlük birimlerin anlamsal ya da kavramsal veya sözlük bilgisel olarak öbekleşmeleri değildir. Bunlar, Türkçenin iki öge arasında, belirten ve belirtilen ad olduğunda dizimlik ilkeyi belirleyen kurallarla öbekleşmiş sözcüklerdir. Bunlar dizimsel olarak bir öbek oluşturduklarından birlikte alınmışlardır, deyim ya da birleşik söz olduklarından değil. Öyle olsaydı, *okul kitabı* öbeğini anlamca kalıplaşmadığı için ayrı ayrı sözcükler olarak ele almalıydık. Burada anlam değil yapı göz önünde bulundurulmalıdır. ***Ayakkabı sözcüğü anlam özellikleri gereğince tek bir kavramı karşılar, yazım ilkeleri gereğince birleşik yazılır; ama ne olursa olsun bir ad tamlamasıdır. Kör dövüşü*** anlam özelliklerine bakıldığında her iki sözcüğün de soyut bir anlama geçtiği, yeni bir kavram ya da durumu karşılayan bir deyimdir. Bu anlam özellikleri nedeniyle deyimdir; ancak onu öbek sınıfına sokan bu değildir. Belirten ve belirtilen ilişkisi içinde bir ad diğer bir adla biçimsel bir unsurla birleşmiştir. Kaldı ki öbekler genellikle iki unsurdan oluşup tek bir kavramı karşılayan yapılardır; öbeklerdeki belirten unsur, anlamsal belirten **özelleyen** bir anlama sahiptir.

Görüldüğü gibi, deyim in ya da birleşik sözcüğün anlamı her ne kadar kalıplaşmışsa da diğer kalıplaşmamış grubun dizim ve biçim ilkelerinden farkı yoktur. Belki de tümce çözümlemelerinde kafa karıştıran durum budur. Biçim bilgisel olarak, *ad tamlaması*, *sıfat tamlaması* şeklinde sınıflandırılan gruplar zaten dizimsel olarak birbirlerine analitik ya da sentetik olarak bağlı olduklarından deyim olsalar da olmasalar da birlikte işlem görüp öge görevi alırlar. Bu, bir eylemle ilişkiye girerek deyimleşmiş diğer ögelerin de beraber alınması gerektiği gibi bir yanılgıyı doğurmuş olmalıdır. Bu, eylemle kurulmuş deyimler için böyle olmak zorunda değildir.

Tablo 4. Anlamca kalıplaşmış bir deyimle benzer yapıların karşılaştırılması.

ÖRNEKLER	1.	(+) Ahmet	şeytana	pabucunu	ters	giydirdi.
	2.	(+) Ahmet	çocuğa	kazağını	ters	giydirdi
	3.	(+) Çocuk	arkadaşına	ödevini	yanlış	anlattı.
	4.	(-) Bardak	okuluna	otobüsünü	düz	götürdü.
ÖGE GÖREVLERİ		ÖZNE	DOLAYLI TÜMLEÇ	BELİRTİLİ NESNE	BELİRTEÇ TÜMLECİ	YÜKLEM
TÜR VE YAPI ÇÖZÜMLEMESİ		Ad+Ø	Ad+ Yaklaşma Durum Eki	A+ Belirtme Durum Eki	A+Ø	Eylem- Kip-Kişi Eki

Yukarıdaki dört tümce arasındaki farklıklar ne biçimsel ne söz dizimseldir. Bu tümceler arasındaki tek fark anlamsaldır ve bu farklılıkları belirleyip sınıflandırma yapacak olan anlam bilimcidir. Anlam özellikleri dikkate alınarak yapılacak bir çalışma söz diziminin alanına girmez; ancak hangi yapıların ve dizimlerin hangi anlam özelliklerini doğurduğu konusunu aydınlatılabilir.

Tablo 5. Bir tamlamanın deyimleşmiş biçimiyle gerçek anlamdaki biçiminin yapısal olarak karşılaştırılması.

ÖRNEKLER	1.	(+) Mehmet Ağa	evden kaçan kızını		defterden	sildi.
	2.	(+) Mehmet Ağa	kendisine ödenen borçları		defterden	sildi.
	3.	(+) Muhtar Emmi	köyden ayrılan kişileri		defterden	sildi.
	4.	(+) Mehmet Ağa	askerden dönen oğlunu		pencereden	gördü.
	5.	(+) Ali Amca	elinden düşen tespihini		yerden	aldı.
	6.	(-) Harf Dayı	Türkiye'den gelen seslerini		yukarıdan	duydu.
ÖGE GÖREVİ		ÖZNE	BELİRTİLİ NESNE		DOLAYLI TÜMLEÇ	YÜKLEM
SÖZ DİZİMSEL TÜR			İVELİKLİ ÖBEK			
ÖGELER			Tamlayan düşmüş	Tamlanan		
SÖZ DİZİMSEL TÜR				Eylemsi Öbeği		
ÖGELER				Eylemsi (Yönetme Grubu)	AD	
ÇÖZÜMLEME				AD+Uzaklaşma Durumu		
		AD+Ø AD+Ø (İyeliksiz Öbek, sıralama ilişkisi)	EYLEMSİ ÖBEĞİ+Belirtme Durumu		AD+Uzaklaşma Durumu	EYLEM-Kip+Kişi

Buradaki tümceler incelendiğinde de farklı bir sonuca varılmayacaktır. Sadece ilk tümcedeki *defterden sil-* deyiminde, sözcükler yapısal olarak bir araya geldikleri için, yani diziden seçilerek bu dizimde söze dönüştürüldükleri için kalıplaşmamışlardır. Zaten bir eylemle bir adın kurduğu bu ilişki için dilin sunduğu biçimsel kurallar dahilinde birbirleriyle biçimsel ve dizimsel bir ilişkiye girmişlerdir. Onların anlamca kalıplaşarak “*adını anmaz olmak, dost saymaz olmak*” anlamlarını kazanmaları *defter* ve *silmek* sözcüklerinin temel anlamlarının içinde gizlidir. Hiçbir sözlüğe dayanmadan *defter* sözcüğünü anlamlandıracak olursak sözcüğün çağrışım alanında “yazmak, önemli şeyleri kaydetmek, kâğıt, tomar, kalem, silmek...” gibi birçok çağrışımı buluruz. Buradan yola çıkarak *defter*, “önemli şeylerin not alındığı kâğıt tomarı” olarak tanımlanabilir. *Silmek* eyleminin çağrışımları da şunlar olacaktır, “leke, yazı, kir, iz, kazımak, çıkarmak, yok etmek...”, buradan yola çıkarak *silmek* eylemi “bir izi, bir lekeyi bir yerden kazımak, çıkarmak, yok etmek” olarak tanımlanabilir. *Defterden silmek* sözcükleri bir arada temel anlamda *bir yazılan bir şeyi defterden kazımak, yok etmek* anlamındadır. Bu anlamı 2. ve 3. tümcelerde rahatlıkla görebiliriz. Hatta üçüncü tümcedeki “*defterden silmek*” yapısı bağlama göre hem deyim hem de düz anlamda algılanabilir. Bu temel anlamdan yol çıkarak *defter* ve *silmek* sözcüklerinin temel anlamlarına bağlı olarak sözcüğün soyut yan anlamını yani deyimini bulabiliriz; çünkü bu

anlam da sözcüklerin yapısal olarak birleşerek birbirleriyle ilişki kurmalarından doğacaktır. Bu onların bir arada düşündüğü anlamdır ve bağlama bağlıdır. Birinci ve ikinci tümcelerdeki bağlamlar birbirlerinden farklı olduğu için bu iki tümcede *defterden silmek* ilişkisindeki anlamlar farklılaşmıştır. Burada kalıp olan yapı değil anlamdır.

Şimdi Karahan'ın *Türkçede Söz Dizimi* adlı çalışmasında verdiği şu örnekleri (2007: 76-77) ele alalım. Tabloda ilk çözümlemeler Karahan'a, yatık harflerle dizilenler bize aittir:

Bu dağlara	gönül verdi,		Köroğlu
Dolaylı Tümleş	Yüklem		Özne
Dolaylı Tümleş	Belirtisiz Nesne	Yüklem	Dolaylı Tümleş
Sözünde durmadı		mavi gökler	
Yüklem		Özne	
Dolaylı Tümleş	Yüklem	Özne	
Otuz sene içinde	hiçbir an	ümidini kesmedi	
Belirteç Tümleci	Belirteç Tümleci	Yüklem	
Belirteç Tümleci	Belirteç Tümleci	Belirtili Nesne	Belirteç Tümleci
İntihara dair yeni tafsilat veren gazeteleri		gözden geçirdiler.	
Belirtili Nesne		Yüklem	
Belirtili Nesne		Dolaylı Tümleş	Yüklem
Ölüm		kol gezer	her yerde
Özne		Yüklem	Dolaylı Tümleş
Özne		Belirtisiz Nesne	Özne
İstanbul'a dönmek		babamın içine sinmemiş	
Özne		Yüklem	
Özne		Dolaylı Tümleş	Yüklem
Derhal		benden bahsediliyormuş gibi	kulak kabarttım
Belirteç Tümleci		Belirteç Tümleci	Yüklem
Belirteç Tümleci		Belirteç Tümleci	Belirtisiz Nesne
			Belirteç Tümleci

Sonuç

1. Dil bilgisel ve anlam bilgisel sözcük öbeklerinin sınırları belirlenmelidir. Yukarıda verilen düşünce daha geniş bir örneklem grubu içinde sınanmalıdır. Dil bilgisel olguların açıklanmasında ele alınan olguya uygun yöntemler kullanılmalıdır. Ses olayları ses bilgisinin; söz dizimi, söz diziminin sınırları içinde kalmalıdır.
2. Türkçe kendi dizimsel ve yapısal özellikleri içinde incelenmeli, kendi dinamiklerinden yola çıkılarak bunlar açıklanmalıdır. Sözcük ve anlam üretme yolları bu kadar işlek olan bir dil; ne Hint-Avrupa dillerinin ne de Hami-Sami dillerinin anlayışıyla incelenebilir.
3. Anlam iki yönlüdür: bu yönlerden biri konuşurun hazır bulduğu sözlüksel birimlerdir. Diğer ise dilin imkânları içinde hazır bulduğu sözlük birimleri, yapısal olarak bir araya getirdiği dizgeyle oluşturduğu dizimden çıkan yeni

anlamlardır. İlki toplumsal iken ikincisi bireyseldir. Toplumsal olan donmuş- tur; ancak bireysel olan donuk değildir. Dizim, bireysel kullanımın devamı için gereklidir. Dizimi oluşturan ilkeler, anlamı belirleyen ilkelerdir. Anlam bir sonuç olarak değerlendirilmelidir. Tümcede ya da öbekte aynı sözcük- lerin yer değiştirmesi bile anlam değişikliğine yol açar. Anlam bu nedenle oldukça kaygan bir zemine oturmaktadır. Bu nedenle anlama dayalı ölçütler dil bilgisel yapıların açıklanmasında oldukça zayıf kalmaktadır. Deyimlerde sözcüklerin yerlerinin değiştirilmesinin anlam yitimine yol açacağı doğrudur; çünkü *okulun öğrencisi*, *öğrencinin okulu* gibi deyim olmayan örneklerde bile sözcüklerin yer değiştirmesi anlamı farklılaştırır; oysaki bunların her ikisi de ad+ad ilişki ile kurulmuş söz dizimsel birer öbektir.

4. Anlamın yapısal olguları açıklamakta kullanılması neden-sonuç ilişkilerinin ters çevrilmesi olarak görünmektedir. Bu da dil üzerinde yanlış yorumların yapılmasına neden olmaktadır. Birleşik eylem olarak hangi eylemlerin kabul edileceği konusu hangi ilkelere göre belirlenmelidir? Anlam mı, yapı mı? Bu konuda, özellikle anlamca kaynaşmış kabul edilen fiillerin (canı sıkılmak, hoşuna gitmek) durumu belirsizdir. Bazı araştırmacıların birleşik fiil saydığı bu yapılar bazı dilciler tarafından kelime grupları içerisinde incelenmez (Kerimoğlu 2006: 110). Bize göre bu durumu çözecek tek yol, öbek konusunda anlamın değil; dizim ve yapının göz önünde tutulmasıdır.

Halil İbrahim Delice deyimleri yapısal olarak sınıflandırdığı “*Deyimlerin Dil- bilgisel Yapıları ve Yapı Çözümlemeleri*” adlı çalışmasında “*bağımsız anlam birimlerin çeşitli dilsel yapılarla birleştirilerek kalıplaşması yoluyla oluşan deyimlerin*” ayrı ayrı öge görevi alacağı ve “*yargı bildirmeyen öbekler*”inse tek bir sözcük gibi öge görevine gireceği sonucuna varmıştır (2002: 194).

5. Birleşik sözcük –ad ya da eylem- olarak kabul edilen sözlük birimlerin yazım ilkeleri bile doğru düzgün belirlenememiştir. Neyin ayrı neyin bitişik yazılacağı tam bir muammadır. Bitişik yazım nedeniyle tek bir sözcükmüş gibi algılanan sözlük birimleri gibi diğer anlamca birleşmiş bütün birimlerin de -anlamsal ve yazım nitelikleri nedeniyle- birlikte alınması gerektiği genellemesi yapılmış gibi görünmektedir. Oysa yukarıda verilmiş üç örnekte bile ad ya da sıfat tamlaması biçiminde bir araya gelen sözcüklerin yazım ya da anlam özellikleri nedeniyle de değil; dizim özellikleri nedeniyle birlikte alındığı unutulmamalıdır. Bu nedenle aralarında yönetim ilişkisi bulunan eylem ve adlardan oluşan deyimlerin söz dizimsel/ dil bilgisel değil anlam bilimsel öbek kabul edilmeleri gerekmektedir ve tümcede tek bir öge gibi ele alınmalarının gereği olmamalıdır.

Kaynakça

- AKSAN, Doğan (1990). *Her Yönüyle Dil -Ana Çizgileriyle Dilbilim-* (Cilt 3). Ankara: TDK Yayınları.
- AKSAN, Doğan (1999). *Anlambilim -Anlam bilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi-*. Ankara: Engin Yayınevi.
- AKSAN, Doğan (2005). *Türkçenin Zenginlikleri ve İncelikleri*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- AKSOY, Ömer A. (1998). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü* (Cilt II). Ankara: İnkılâp.

- BANGUOĞLU, Tahsin (1995). *Türkçenin Grameri* (4. baskı b.). Ankara: TDK Yay.
- BASKAKOV, A. N. (2011). *Çağdaş Türkçede Kelime Grupları*. (O. S. Karaca, Çev.) İstanbul: Kesit Yayınları.
- BAŞKAN, Özcan (2003). *Lengüistik Metodu*. İstanbul: Multilingual.
- Büyük Türkçe Sözlük* (2012). 08.03.2012 tarihinde [www.tdk.org.tr: http://tdkterim.gov.tr/bts/](http://tdkterim.gov.tr/bts/) adresinden alındı
- CRYSTAL, David (1990). *The Cambridge Encyclopedia of Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- DELİCE, Halil İ. (2002). "Deyimlerin Dilbilgisel Yapıları ve Yapı Çözümlemeleri", *Türk Dili ve Edebiyatı Makaleleri*, 177-194.
- EDİSKUN, Haydar (1992). *Türk DilBilgisi*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- EKER, S. (2011). *Çağdaş Türk Dili*, Ankara: Grafiker Yayınları.
- ERGİN, M. (2002). *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Bayrak Basım Yayım Dağıtım.
- ERKMAN-AKERSON, Fatma (2008). *Türkçe Örneklerle Dile Genel Bir Bakış*, İstanbul: Multilingual.
- FİLİZOK, Rıza (2001). *Anlam Analizine Giriş*, İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- GABAIN, Annemarie von (1953). "Türkçede Fiil Birleşmeleri", *TDAY-Belleten*, 16-28.
- GENCAN, Tahir N. (2001). *Dilbilgisi*, Ankara: Ayraç.
- GÖKDAYI, Hürriyet (2012). "Dilde Kalıplaşma Dereceleri", *Prof. Dr. Mine Mengi Adına Türkoloji Sempozyumu* (20-22 Ekim 2011) Adana, s. 660-670.
- HACEMİNOĞLU, Necmettin (1984). *Yapı Bakımından Türk Dilinde Fiiler*, İstanbul: Cönk Yayınları.
- KARAAĞAÇ, Günay (2011). *Türkçenin Sözdizimi*, İstanbul: Kesit Yayınları.
- KARAHAN, Leyla (2007). *Türkçede Söz Dizimi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- KERİMOĞLU, Caner (2006). "Türkçe Dil Bilgisi Öğretiminde Söz Dizimi İle İlgili Kabuller Üzerine I) (Kelime Grupları)", *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi* (20), 106-118.
- KORKMAZ, Zeynep (1998). "Türkçede Birleşik Fiiler ve Anlam Kaymaları", *Türk Dili Dergisi* 559, Temmuz, s. 3-14.
- KORKMAZ, Zeynep (2003). *Türkiye Türkçesi Grameri -Şekil Bilgisi-*, Ankara: TDK.
- KORKMAZ, Zeynep (1992). *Gramer Terimleri Sözlüğü*, Ankara: TDK.
- KORKMAZ, Zeynep (1994). *Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları*, Ankara: TDK.
- MANSUROĞLU, Mecdut (1958). "Türkiye Türkçesinde Birleşim ve Yazılışları Üzerine", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, I, s. 28-35.
- ÖZTÜRK, Deniz (2008), *Türkiye Türkçesinde Anlamca Kaynaşmış-Deyimleşmiş Bileşik Fiiler*, Ankara:TDK.
- SAUSSURE, Ferdinand de (2001). *Genel Dilbilim Dersleri*. (B. Vardar, Çev.) İstanbul: Multilingual.
- VARDAR, Berke (1980). *Dilbilimi ve Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, Ankara: TDK.
- VARDAR, Berke (2001). *Dilbilimin Temel Kavram ve İlkeleri*, İstanbul: Multilingual.